

Основні права військовослужбовців, пов'язані з проходженням служби

Соколов Дмитро Сергійович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.07.2024	Право	349.3

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14617670>

Анотація. У статті пропонується дослідити питання обсягу прав військовослужбовців, які проходять військову службу. За основу взято сучасний стан законодавства України, яким регулюються питання проходження військової служби, гарантії прав військовослужбовців в Україні. Здійснено порівняльний аналіз прав військовослужбовців зі стандартами НАТО на прикладі США.

Встановлено, що у зв'язку із запровадженням правового режиму воєнного стану на території України, обсяг прав громадян України, в тому числі військовослужбовців, частково обмежується відповідно до положень Конституції України, що є виправданим з наукової точки зору.

У статті досліджено перелік основних прав військовослужбовців, пов'язаних із проходженням військової служби. Доведено, що статтею 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачені права військовослужбовців, які вони реалізують під час проходження військової служби, та права, які виникають під час проходження служби, а реалізуються вже після звільнення особи з такої служби.

Запропоновано доповнити статтю 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» положенням щодо права військовослужбовців під час проходження військової служби на здобуття вищої освіти з військових спеціальностей у дистанційному режимі з використанням сучасних технічних засобів.

Запропоновано власну редакцію частини 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» стосовно переліку обставин, за яких особа може бути звільнена з військової служби, розмежовуючи обставини такого звільнення в залежності від її ініціатора, з урахуванням встановлених обмежень відносно військовослужбовців у період дії особливого періоду на території України.

Ключові слова: військовослужбовець, права військовослужбовців, гарантії прав військовослужбовців, особливий період, проходження служби, воєнний стан.

Fundamental rights of military personnel related to military service

Annotation. The article proposes to study the issue of the scope of rights of military personnel performing military service. The basis is the current state of Ukrainian legislation regulating the issues of military service and guarantees of the rights of military personnel in

¹ аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія»

Ukraine. A comparative analysis of the rights of military personnel and women with NATO standards is conducted on behalf of the United States.

It is established that due to the introduction of the legal regime of martial law on the territory of Ukraine, the scope of rights of Ukrainian citizens, including military personnel, is partially limited in accordance with the provisions of the Constitution of Ukraine, which is justified from a scientific point of view.

The study examines the list of fundamental rights of servicemen related to military service. It is proved that Article 8 of the Law of Ukraine 'On Social and Legal Protection of Military Personnel and Members of Their Families' provides for the rights of servicemen which they exercise during military service, and the rights which arise during military service and are exercised after a person is discharged from such service.

It is proposed to supplement the Article 8 of the Law of Ukraine 'On Social and Legal Protection of Military Personnel and Members of Their Families' with a provision on the right of military personnel to obtain higher education in military specialities in a remote mode using modern technical means during military service.

It is suggested that the author's own version of Part 8 of the Law of Ukraine 'On Social and Legal Protection of Military Personnel and Members of Their Families' should be amended to include the list of circumstances under which a person may be discharged from military service, distinguishing the circumstances of such discharge depending on its initiator, with due regard for the restrictions imposed on servicemen during the special period in Ukraine.

Keywords: military personnel, rights of military personnel, guarantees of the rights of military personnel, special period, military service, martial law.

Вступ

У період дії правового режиму воєнного стану в Україні зберігається тенденція зростання ролі військовослужбовців у державі. Дійсно, кількість військовослужбовців, у тому числі тих, хто проходить службу за контрактом, збільшується. Сприяє цьому і прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11 квітня 2024 року №3633-ІХ, яким змінено підходи до мобілізації. Очевидно, що в умовах, які склалися в Україні, питання щодо проходження військової служби, забезпечення прав військовослужбовців та їх гарантій потребують більшої уваги зі сторони законодавця. Профільний закон, який встановлює основні права військовослужбовців при проходженні військової служби, а саме Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ, хоча і за період з його прийняття зазнавав змін, проте основні підходи залишилися незмінними.

Матеріали та методи. Перелік та зміст основних прав військовослужбовців досліджували у своїх наукових працях низка фахівців у сфері права. Так, питання прав і свобод людини, у тому числі у сфері проходження військової служби, досліджували: Є.І. Григоренко, В.В. Забарський, І.І. Качан, Л.П. Медвідь, Л.М. Новак-Каляєва, С.П. Пасіка, В.Й. Пашинський, А.М. Синиця, Б.М. Шамрай та інші. Однак, враховуючи дію воєнного стану на території України та зміни, які вносяться до законодавства України у сфері визначення правового статусу військовослужбовців, питання дотримання прав останніх, пов'язаних із проходженням військової служби, потребують особливої уваги науковців і вимагають додаткового дослідження.

Метою цієї статті є дослідження нормативного забезпечення основних прав військовослужбовців, пов'язаних із проходженням військової служби, в Україні та внесення пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

Результати

Основні права військовослужбовців, пов'язані з проходженням військової служби, закріплені у статті 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII.

До таких прав належать: «виконання військовослужбовцями лише завдань, пов'язаних із проходженням військової служби; особливі умови звільнення з військової служби; зарахування часу проходження військової служби дострахового стажу, вислуги років, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби на пільгових умовах у визначених законом випадках; свобода наукової, технічної та художньої творчості; проходження військової служби до набуття права на пенсію за вислугу років, крім випадків можливості припинення служби раніше з підстав, визначених законом; право військовослужбовців строкової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу, які до призову працювали на підставі трудового договору, при звільненні з військової служби на працевлаштування в тримісячний строк на те ж підприємство, в установу чи організацію або до їх правонаступників на посаду, не нижчу за ту, яку вони займали до призову на військову службу; забезпечення зайнятості; забезпечення соціальної та професійної адаптації; переважне право на укладення контракту на проходження військової служби після завершення особливого періоду та ін.» [1].

Не вдаючись до аналізу переліку прав військовослужбовців, закріпленому у ст. 8 профільного Закону, варто зазначити, що однією з важливих гарантій виконання військовослужбовцями саме профільних завдань є законодавчо закріплена заборона залучати їх до інших робіт. Єдиним винятком з цього правила є рішення Верховної Ради України про залучення військовослужбовців до ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійних лих тощо, у разі настання форс-мажорних обставин. Так, у разі аварій, катастроф, стихійного лиха тощо, сил ДСНС не завжди буває достатньо для швидкого та ефективного реагування, усунення їх наслідків, тому з огляду на рівень та характер підготовки військовослужбовців цілком логічною є можливість їх залучення для виконання відповідних робіт. При цьому важливо наголосити на тому, що гарантією забезпечення прав досліджуваного суб'єкта є те, що відповідне рішення приймається лише на рівні Верховної Ради України, що вказує на його винятковість.

Варто зауважити, що заборона залучати військовослужбовців до інших робіт, крім військової служби, у сучасних умовах в Україні, на жаль, має суто декларативний характер. Так, виконання таких завдань, як прибирання у військових частинах, приготування їжі та інші обов'язки, які пов'язані саме з організацією побуту військових частин, не є професійним обов'язком військовослужбовців, однак це все покладається на особовий склад кожної окремої військової частини. Зазначене є елементами радянської системи функціонування військових об'єктів, які жодним чином не сприяють побудові професійної армії.

У цьому контексті слід звернути увагу на стандарти країн НАТО, які для ефективного виконання завдань військової служби впровадили прогресивні методи її організації.

Наприклад, в армії США взагалі все, що не пов'язано з проходженням військової служби – прибирання казарм, прибирання території, приготування їжі тощо – це обов'язки цивільного персоналу [2].

Введення вказаних стандартів в армії України позитивно відобразиться на її якості, оскільки військовослужбовці будуть зосереджені на виконанні суто бойових завдань та військовій підготовці.

Статтею 8 Закону також унормовано зарахування часу військової служби до страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, стажу державної служби, стажу роботи, що дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах,

що в майбутньому може забезпечити особам, звільненим із військової служби, реалізацію права на призначення пенсії за віком, пенсії за вислугу років для окремих категорій працівників, пенсії за віком на пільгових умовах. Наприклад, період участі у бойових діях у воєнний час зараховується до стажу роботи у потрібному розмірі, що є виправданим та важливим заходом з точки зору мотивації до залучення до військової служби [3].

Слід зазначити, що в законодавстві України закріплено право дострокового виходу на пенсію за віком для осіб, які мають статус учасника бойових дій, після досягнення чоловіками 55 років та за наявності страхового стажу не менше 25 років та жінками після досягнення 50 років та при наявності страхового стажу не менше 20 років [4].

При цьому право на пенсію за віком на пільгових умовах доцільно віднести до прав військовослужбовців, пов'язаних не з проходженням військової служби, а права військовослужбовців на пенсійне забезпечення, яке виникає вже після завершення військової служби та за наявності страхового стажу достатньої тривалості, зарахування якого пов'язане з проходженням військової служби.

Таким чином, зарахування періоду військової служби до стажу не створює додаткових пільг та можливостей під час проходження першої, проте після звільнення є гарантією реалізації соціальних прав.

Звідси слідує, що стаття 8 Закону містить не лише права, пов'язані з проходженням військової служби, а й інші права військовослужбовців, які виникають під час її проходження та реалізуються вже після звільнення з військової служби.

Також важливим для розвитку науки у сфері оборони, тактики, військової справи є право військовослужбовців на наукову, технічну та художню творчість. Реалізація наукового і творчого потенціалу військовослужбовців є важливою складовою оборони держави, впровадження нових ідей, тактик, технологій, які забезпечують зміцнення обороноздатності України. Зазначене однозначно сприяє підвищенню науково-технологічного потенціалу держави, в тому числі розробці, виготовленню нових типів зброї, яка в подальшому використовуватиметься для цілей оборони.

При цьому, у статті 8 Закону серед переліку основних прав військовослужбовців, пов'язаних із проходженням військової служби, право на освіту не закріплено. Вважаємо, що відповідні правомочності варто передбачити профільним Законом, оскільки науковій діяльності передують здобуття особою вищої освіти.

Це підтверджує і досвід зарубіжних країн. Наприклад, у США студентам-військовим надається право дистанційної освіти із заохоченням у розмірі 4500 доларів США на рік на оплату за навчання персональний комп'ютер. Також існує програма кредитування на навчання для осіб, які вже є студентами та вступили на військову службу, у розмірі до 65000 доларів США [5].

Враховуючи цей досвід, доречно було б закріпити на законодавчому рівні прав військовослужбовців, які виявили бажання здобувати вищу освіту, в Україні на дистанційну освіту з наданням безоплатно необхідних технічних засобів.

Що характерно для США, студенти-військовослужбовці не обмежені у праві обирати спеціальність, за якою вони бажають навчатися.

Вважаємо, що на теперішній час, з урахуванням економічної ситуації та дії воєнного стану для України, важливо надавати зазначені пільги виключно за спеціальностями військового спрямування. З цією метою варто доповнити ст. 8 Закону пунктом такого змісту: «військовослужбовці мають право на здобуття вищої освіти дистанційно за спеціальностями військового спрямування у порядку, визначеному наказами Міністерства оборони України та Міністерства освіти і науки України». У той же час зазначеними наказами профільних міністерств необхідно затвердити порядок здобуття військовослужбовцями, які перебувають на військовій службі, вищої освіти, яким, крім визначення порядку вступу, проходження навчання, отримання документу

про здобуття вищої освіти, встановити механізм реалізації законодавчо закріплених пільг для здобуття такої освіти.

Вказане безумовно позитивно вплине на якість професійної підготовки військовослужбовців, оскільки створить підґрунтя для вступу до аспірантури та здобуття уже наукового ступеню, а здобутий практичний досвід у поєднанні з майбутньою науковою діяльністю стане в нагоді, до прикладу, у розробці та вдосконаленні нормативно-правових актів із питань військової служби.

Яскравим прикладом такої успішної наукової діяльності є захист дисертаційного дослідження та отримання наукового ступеня доктора філософії колишнім Головнокомандувачем ЗСУ Залужним Валерієм Федоровичем, що з урахуванням його авторитету серед військовослужбовців може стати мотивацією для наукової діяльності останніх.

Крім цього, міцний науковий потенціал держави, наявність достатнього кадрового забезпечення безумовно сприяє зміцненню її обороноздатності.

Так, наразі держава витрачає колосальні кошти на закупівлю у зарубіжних партнерів зброї, тому інвестування у власні розробки та організацію виробництва власної зброї безумовно позитивно вплине, в першу чергу, на економіку держави та дасть певну автономність та незалежність від зовнішніх чинників.

Доцільно звернути увагу, що Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист» №3621-ІХ від 21.03.2024 року, дещо змінено підхід законодавця до визначення підстав припинення військової служби. Зокрема, якщо раніше частиною другою ст. 8 профільного Закону закріплювався чіткий перелік підстав припинення військової служби, то в чинній редакції статті зазначено лише, що: «військовослужбовці не можуть бути звільнені з військової служби до набуття права на пенсію за вислугу років, крім випадків, передбачених законом» [1].

Тобто наразі Закон не закріплює переліку підстав для припинення військової служби, а відсилає до інших нормативно-правових актів, що негативно впливає на розуміння та ясність обсягу досліджуваного суб'єкта.

У зв'язку з цим, видається, доцільно частину другу статті 8 Закону викласти у такій редакції:

«Військовослужбовці не можуть бути звільнені з військової служби до набуття права на пенсію за вислугу років, крім випадків звільнення:

- у зв'язку із закінченням строку контракту;
- у зв'язку з набранням законної сили рішенням суду щодо притягнення до відповідальності за корупційне правопорушення або адміністративне правопорушення;
- у зв'язку з обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, яким призначено покарання у вигляді позбавлення чи обмеження волі, позбавлення військового звання, позбавлення права займати певні посади;

Також військовослужбовець має право на звільнення з військової служби:

- за віком;
 - за власним бажанням;
 - за станом здоров'я;
 - через сімейні обставини;
 - з інших поважних причин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.
- Абзац 2, 7, 9 цієї статті не застосовується у період дії особливого періоду».

У контексті невизначеності у законодавстві України питання про строки дії контракту на військову службу, запропонована редакція статті є більш точною та відображає реалії, в яких наразі перебуває Україна.

Слід враховувати, що Конституція України передбачає встановлення певних обмежень прав і свобод громадян, включаючи військовослужбовців, в період дії правового режиму воєнного стану [6].

З цим погоджуються і такі вчені, як С. Корольов та А. Сидоренко, які зазначають, що: «Конституцією України передбачено, що в умовах воєнного (надзвичайного) стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод громадян. Ці обмеження прав та свобод стосуються також осіб, що проходять військову службу у Збройних Силах України та інших утворених військових формуваннях» [7, 8].

Можна стверджувати, щосеред науковців превалює думка, що питання укладання контракту на невизначений термін не є порушенням норм Конституції України, а відтак є виправданим обмеження певних прав і свобод військовослужбовців.

Тому обмеження певних прав у період дії воєнного стану є виправданим та повинно відображатися у законодавчих актах.

Однак, законодавець повинен враховувати психологічний стан військовослужбовців, їх мотивацію та надавати час відпочинку, достатній для відновлення сил, підтримувати здатність виконання бойових завдань на високому професійному рівні.

Також у частині п'ятій статті 8 Закону встановлено гарантії соціальної та професійної адаптації військовослужбовців після завершення військової служби.

Законодавством передбачено, що на період військової служби за особою залишається право на працевлаштування на те ж підприємство, в установу чи організацію після її звільнення зі служби.

Для реалізації зазначених гарантій в Україні функціонує Державна служба зайнятості, послугами якої мають право скористатися колишні військовослужбовці. Завданнями служби зайнятості є забезпечення роботою, опануванням інших професій та сприяння зайнятості в інших формах.

Зазначене безумовно позитивно впливає на зайнятість осіб, які звільнені з військової служби, однак якщо аналізувати положення статті 8 Закону, то ці гарантії відносяться саме до реалізації прав військовослужбовців після проходження військової служби, а не під час проходження військової служби.

Слід зазначити, що законодавством України для осіб, які бажають продовжити військову службу та були призвані на неї під час мобілізаційна особливий період, передбачено можливість скористатися переважним правом на укладення контракту на проходження військової служби після завершення особливого періоду. В цілому це є позитивним моментом, тому що, по-перше, це право особи обрати свою подальшу професію та реалізуватися у ній, а по-друге, важливу роль грає саме словосполучення «переважне право», тобто спочатку таке право реалізують особи, мобілізовані в особливий період та які мають практичний бойовий досвід, а потім, за необхідності та за наявності можливостей, особи, які раніше не проходили військову службу.

Висновки

Законодавством України за військовослужбовцями закріплено низку прав, якими вони можуть скористатися як у процесі проходження військової служби, так і після її припинення. Своєю чергою, державою створено всі умови ефективності механізму забезпечення цих прав.

Однак, законодавство України у сучасних умовах потребує вдосконалення для того, щоб задовольнити потреби військовослужбовців, що сприятиме підвищенню юридичної стійкості і покращенню правового регулювання відносин військової служби в Україні.

Так, перелік основних прав військовослужбовців, пов'язаних із проходженням служби, закріплений у статті 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист

військовослужбовців та членів їх сімей», містить певні неточності, відсильні положення, що ускладнює сприйняття змісту відповідних прав.

Крім цього, деякі права та гарантії, серед яких право на вихід на пенсію, соціальну та професійну адаптацію, стосуються військовослужбовців, які були звільнені з військової служби, тому логічно повинні відноситися до прав військовослужбовців, які припинили військову службу.

Одночасно, зазначений перелік основних прав військовослужбовців, пов'язаних із проходженням військової служби, потребує розширення та уточнення в питаннях здобуття вищої освіти військовослужбовцями та підстав звільнення з військової служби.

Список використаних джерел

1. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 1902.
2. Савинець О.Ю. Іноземний досвід комплектування збройних сил. *Науковий вісник УжНУ/ Серія: Право*. 2018. Випуск 51. Частина 2. С. 34-38
3. Про затвердження Положення про організацію в Міністерстві оборони України роботи з обчислення вислуги років для призначення пенсій військовослужбовцям і забезпечення соціальними виплатами осіб, звільнених з військової служби у Збройних Силах України, та членів їх сімей: наказ Міністерства оборони України від 14 серпня 2014 року № 530. *Офіційний вісник України*. 2014. № 88. Ст. 2540
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49. Ст. 376
5. Поліщук С. Збройні сили США: бюджет, структура, відбір, зарплата...URL: <https://armyinform.com.ua/2020/05/13/zbrojni-sily-ssha-byudzhet-struktura-vidbir-zarplata>
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
7. Сидоренко А.О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 151-155.
8. Корольов С.С. Соціальні гарантії військовослужбовців Збройних Сил України в період їх реформування як проблема правового врегулювання. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2006. № 2. С. 189-195.